

Emotienetwerken - wat, hoe en waarom?

*Een interview met de bedenkers
Marlous Willemsen en Hester Dibbits*

Door: Cajune Calmez

Zij werkt als stagiaire marketing en communicatie bij Imagine IC en is eerstejaars student in dit vak aan de Johan Cruijff Academie. Zij studeert daar omdat ze tevens topsporter is: ze speelt handbal bij VOC.

Imagine IC en de Reinwardt Academie ontwikkelen samen het concept en de methode van ‘emotienetwerken’. Dit is bedacht door Hester Dibbits (bijzonder hoogleraar aan de Erasmus Universiteit en lector aan de Reinwardt Academie) en Marlous Willemsen (directeur van Imagine IC en docent-onderzoeker bij de Reinwardt Academie).

Emotienetwerken. Waar hebben we het dan over?

‘Emotienetwerken’ is een idee, een manier van denken over erfgoed maken, waar wij sinds 2013 aan werken. Het is een nieuw woord dat wij hebben gevormd uit twee bestaande woorden. Met emotienetwerken bedoelen wij de grillige configuraties, of veelvormige samenhangen, van mensen die allemaal hun eigen gevoelens hebben over een erfgoed-item en die soms met elkaar botsen. Emotienetwerken is niet alleen een zelfstandig naamwoord, maar ook een werkwoord: het is het werken met die heel uiteenlopende gevoelens rond erfgoed. Een vaak genoemd voorbeeld is Zwarte Piet.

Waarom is dat werken met uiteenlopende gevoelens rond erfgoed belangrijk?

Hiervoor moeten we eerst meer zeggen over erfgoed. Erfgoed zijn die dingen die we hebben of doen, die we samen erfgoed noemen en als erfgoed willen accepteren. We highlighten ze, omdat we voelen dat ze betekenisvol zijn. We benoemen ze tot erfgoed; dat maken we dus zelf. Daarmee weerspiegelt erfgoed vooral wat we nu belangrijk vinden en wat we willen bewaren voor de toekomst.

We kunnen materiële dingen tot erfgoed bestempelen, zoals een paleis, een schilderij of een dagboek, maar ook immateriële, niet tastbare items, zoals een lied of traditie. Sterker nog, erfgoed is nooit één item. Maar een set van elementen, materieel én immaterieel. Zo heb je voor een ritueel altijd ‘dingen’ nodig en speelt het zich in een bepaalde omgeving of ruimte af. Denk bijvoorbeeld aan een doop – met als ingrediënten een doopkleed, een doopkaars, een doopvont in een kerk, een geur, een gebed. Maar ook aan een festival als Sensation, met als onderdelen de kleding, de muziek en de Arena.

Waar sprake is van erfgoed, is eigenlijk altijd sprake van emoties. Mensen kunnen vrolijkheid ervaren, vanwege het plezier dat zij samen met anderen aan een erfgoeditem beleven. Tegelijk kunnen ze angst voelen voor het verdwijnen van het erfgoed dat hen zo vrolijk maakt, en waardoor ze zich onderdeel van een groep voelen. Bij anderen roept hetzelfde item misschien juist woede op, omdat het wordt gezien als iets dat niet past bij deze tijd of als iets pijnlijks. En weer anderen kunnen het gewoon vreemd vinden en er daarom een ongemakkelijk gevoel bij krijgen.

Nu werken erfgoedinstellingen vaak met gemeenschappen, met groepen die op zoek zijn naar aandacht en erkenning van wat zij als belangrijk erfgoed beschouwen.

Erfgoedinstellingen kunnen die groepen helpen. Zeker als er al sprake is van een organisatie, met woordvoerders die als vertegenwoordiger van de groep kunnen optreden. Maar er zit ook een andere kant aan. We leven samen met veel mensen die elkaar steeds minder, of steeds vluchtiger kennen; die niet alleen het nu minder intensief delen met elkaar, maar ook elkaars verleden niet per se gemeen hebben. Onze tijd is vol anderen en veranderingen. Hoe meer anderen en veranderingen, hoe diverser en gelaagder de ideeën en gevoelens over wat als erfgoed gekoesterd zou moeten worden. Wij onderzoeken hoe we daar meer recht aan kunnen doen, en daarbij ook cultuurverschijnselen zonder vaste groep aandacht kunnen geven.

Optreden van Denise Jannah, 'Prik', 20 juni 2013 © Imagine IC foto: Jeremy Pasch

Emotienetwerken zijn dus een oplossing voor erfgoedbubbels?

Met emotienetwerken beogen wij verkoking rond erfgoed tegen te gaan. Wij hopen dat erfgoedbestemming niet plaats gaat vinden in steeds meer 'onder-onzen'. Dat het niet het collectieve goed wordt van steeds losser van elkaar staande collectieven. Integendeel, we gaan ervoor dat erfgoed-items nieuwe collectieven inspireren, vergroten en versterken. Dat ze mensen inzicht in elkaars posities verschaffen en empathie bevorderen. Het kan betekenen dat mensen hun positie veranderen. Dat overkwam ons ook zelf: in de loop van ons erfgoedwerk leerden we bijvoorbeeld veel nieuwe gevoelens kennen, zoals over Zwarte Piet. Wij waren ons eerlijk gezegd niet onmiddellijk bewust hoeveel moeite veel zwarte mensen met hem hebben. Toen hun emoties voor ons dichtbij kwamen en bijna tastbaar werden, kwam onvermijdelijk de vraag op: (hoe) laat ik me deze gevoelens aangaan?

We moeten ons realiseren dat de reactie op zulke emoties ook kan zijn dat mensen juist niet dichterbij elkaar komen en extra fel worden. Wij willen samen met andere onderzoeken wanneer dat gebeurt en waarom. Dit doen we door al die uiteenlopende emoties rond erfgoed en eventuele veranderingen samen in kaart te brengen. Dat kunnen veranderingen zijn in de relaties van mensen onderling, maar het erfgoeditem zelf kan ook veranderen. Denk maar opnieuw aan Zwarte Piet, die nu ook paars kan zijn – maar voor anderen explicieter zwart blijft.

Ook met ‘emotienetwerken’ staat voor ons als een huis dat erfgoed een gemeengoed is, en dat erfgoed ‘iets’ is waar veel mensen door worden geraakt. Maar die geraaktheid hoeft niet bij iedereen gelijk van aard, inhoud en intensiteit te zijn. Behalve Zwarte Piet is ook halal slachten een goed voorbeeld. Dat is een ritueel waar veel mensen sterk aan hechten. Zij beschouwen het als het repertoire van hun leven, als ‘hun’ erfgoed. Maar is het alleen van hen? Juist doordat mensen er plaats mee bepalen, raakt het ook anderen. Het debat over Zwarte Piet, over halal slachten en al die andere erfgoedkwesties vindt op allerlei plekken en op allerlei manieren plaats. Het is een doorgaande onderhandeling. Wij willen nu onderzoeken of het mogelijk is van die onderhandeling een - bewust georganiseerd - gesprek te maken, dat tot doel heeft meer inzicht te verkrijgen in dat onderhandelingsproces zelf én in elkáars leven en posities. Daarbij stellen wij dan de vraag of je dan ook met elkaar mee gaat voelen.

Wat bedoelen jullie precies met emoties en met netwerken?

Het idee van emotienetwerken bestaat uit twee bekende concepten: emoties en netwerken. We hebben hier, samen met Jasmijn Rana, ook een artikel over geschreven dat binnenkort verschijnt onder de titel *Moved by the Tears of Others. Emotion Networking in the Heritage Sphere*. Bij onderzoek vanuit een netwerkbenadering kijk je naar de samenhang van mensen én dingen, de wisselwerking tussen mensen onderling en tussen mensen en dingen. Het idee is dat de onderlinge relaties evenzeer veranderen als de mensen en de dingen in het netwerk zelf. Het idee van het netwerk helpt om te laten hoe individuele mensen met hun uiteenlopende emoties en belangen zich tot erfgoed en tot elkaar verhouden.

Emoties zijn de gevoelens waar je je van bewust bent – of wordt. En dat laatste is heel belangrijk: als je je bewust wordt van het feit dát mensen en erfgoed gevoelsmatige reacties bij je losmaken, zonder dat je daar trouwens iets aan kunt doen, kun je ook proberen om het daar niet zomaar bij te laten. Om je kippenvel onder de loep te nemen én je ook de primaire reacties van anderen aan te laten gaan. Wellicht raken ook hún gevoelens jou – hun angst, woede, vrolijkheid, verdriet, nostalgie of trots – en zorgt dat ervoor dat jij je ten opzichte van hen anders positioneert. Zo zijn emoties niet alleen zelf effecten die in netwerken ontstaan, maar roepen ze daarin zelf ook weer effecten op.

De combinatie van beide concepten – emoties en netwerken – is nieuw. Het woord hebben we voor het eerst gebruikt in 2014, in ons artikel *Stills of Our Liquid Times. An Essay Towards Collecting Today’s Intangible Cultural Heritage*, dat verscheen in de bundel *Die Musealisierung der Gegenwart*. Het artikel is geschreven naar aanleiding van de serie publieke en participatieve seminars getiteld *Immaterieel Erfgoed met Prik*. Ze werd

georganiseerd door Imagine IC en de Reinwardt Academie samen. In ‘Prik’ zochten erfgoedprofessionals samen met buurtbewoners van de Bijlmer en andere belangstellenden naar een manier van erfgoed maken die past bij onze eigen tijd. We deden dat, omdat we merkten dat de UNESCO-conventie voor de bescherming van immaterieel erfgoed, die in 2012 geratificeerd was door Nederland, niet goed aansloot op de grootstedelijke erfgoedpraktijk van Imagine IC.

Publiek na het optreden van Denise Jannah, ‘Prik’, 20 juni 2013 © Imagine IC foto: Jeremy Pasch

Emotienetwerken komt dus voort uit een behoefte in de praktijk?

100%. We merkten dat een aantal richtlijnen uit de UNESCO-conventie in de praktijk van Imagine IC niet goed werkten. Zo schuift de conventie ‘communities’ naar voren om immaterieel erfgoed te identificeren en te beschermen. Zij moeten hun rituelen in formulieren beschrijven om op een Inventaris te komen (een variant op een collectie) en er een erfgoedzorgplan voor maken. In 2012 werkte Imagine IC aan het project Panna’s en Akka’s, over straatvoetbal als eigentijds ritueel. De deelnemende jongeren kwamen niet tot een voordracht van straatvoetbal aan de Inventaris. Hun onderlinge verbanden zijn niet ‘vast’ genoeg voor een formulier en een plan. Dit deed ons beseffen dat veel cultuuruitingen die misschien ook wel als erfgoed aangemerkt kunnen worden, buiten beeld blijven als je alleen met georganiseerde gemeenschappen werkt. Tegelijkertijd kregen we er vat op dat, in dit geval rond straatvoetbal, niet alleen de gevoelens van straatvoetballers onderling uiteenlopen, zoals over de waardering van verschillende moves of pleintjes, maar dat straatvoetbal als set van erfgoeditems (materieel en immaterieel) ook wordt gedeeld door mensen die er een hekel aan hebben. Zij waarderen straatvoetbal – maar dan negatief. Ze protesteren bijvoorbeeld tegen het rumoer op straat. Door anders ingerichte pleinen of speelverboden, verandert bovendien ook straatvoetbal als traditie in de stad.

Marvin Hokstam en Suze de Lang dragen bij aan 'Stadsgevoel', 20 juni 2017 © Imagine IC foto: Les Adu

Kunnen jullie nog meer voorbeelden geven?

In Prik programmeerden we in twee jaar tijd een tiental rituelen, liederen en geluiden als cases om per aflevering te verkennen. En in iedere aflevering ervoeren we een uiteenlopende emotionele betrokkenheid bij de geprogrammeerde praktijken. En ook wekten de praktijken én de emoties ter plekke emoties op, die mensen eerder wellicht niet hadden – de praktijken en de emoties eromheen raakten anderen en maakten hen betrokken. Een goed voorbeeld komt al direct uit de eerste aflevering, toen we herdachten dat de slavernij door Nederland 150 jaar was afgeschaft. We focusten op drie herdenkingspraktijken – en kregen er onbedoeld misschien wel een vierde bij! Als eerste zong Denise Jannah de nummers I Rise en Strange Fruit. Denise Jannah had het lied gekozen in antwoord op onze vraag met welke liederen zij de slavernij herdenkt. Voorzitter Joseph Jordan bedankte haar na haar optreden en zei: ik was tot tranen toe geroerd. Wij zelf voelden dat niet, maar we waren wel geraakt door de vele anderen in de zaal die zich precies zo voelden als Joseph.

Eregast die dag was Saidiya Hartman van Columbia University. Zij las voor uit haar boek *Lose Your Mother*. Met fictie probeerde zij hierin de blinde vlekken van de geschiedenis en de archieven in te vullen: door persoonlijke verhalen te maken van de tot slaaf gemaakte, wier verhalen immers niet daadwerkelijk zijn opgetekend en bewaard. Saidiya's stem was betoverend, maar, zo klonk het voor ons, ook bijna emotioneel. Nadat ze de verschrikkelijke geschiedenis van een jonge vrouw op een slavenboot had opgeroepen, vroeg iemand vanuit het publiek: was dit een manier van herdenken? Saidiya reageerde heel gevoelig: Nee! Zeker niet! Herdenken is niet aan de orde zolang de strijd om emancipatie niet gestreden is. Daarop meldde zich een tweede stem uit het publiek: de verhalen van tot slaaf gemaakten moeten

onzegbaar afschuwelijk zijn geweest. Maar waar in Saidiya's vertelling zitten de verhalen van de kapiteins? De zaal leek unaniem, maar waarschijnlijk sommigen meer dan anderen, geschokt. Kortom: de herinnering aan en de omgang met het slavernijverleden is 'van' veel verschillende mensen, die in de onderhandeling over de waardering van deze geschiedenis, ook emotioneel reageren op elkaar.

Intussen is Prik opgevolgd door een nieuwe serie: Stadsgevoel. In de aflevering van juni 2017 was het Nationaal Monument Slavernijverleden onze case. Hoe nationaal is dat? Wie heeft er met welke gevoelens een aandeel in? Of krijgt dat gegund? Behalve deelnemers die iedereen, in het bijzonder 'zwart en wit', opriepen deel te nemen aan de herdenking van het slavernijverleden rond dit monument, vertelde Marvin Hokstam dat hij, hoewel zelf van Afro-Caribische afkomst (Afro-Caribiërs zijn over het algemeen sterk bij het monument betrokken), nog nooit naar het Monument is geweest en ook niet deelneemt aan de festiviteiten van 1 juli. Hij vergeleek die met het jaarlijks fêteren van een fietsendief op de datum dat hij je je fiets teruggaf. Hij beging een misdaad en wordt beloond als hij die terugdraait. Alle gesprekspartners waardeerden de ironie én voelden dat het nemen van een aandeel in het slavernijmonument of niet, geen simpele kwestie is van zwart en wit.

Zijn jullie niet bang dat emotienetwerken juist leidt tot ruzie?

Bang niet. We doen al aan emotienetwerken, en we hebben nog nooit echt ruzie gehad. Maar het is wel iets om heel goed op te letten; om uit te zoeken hoe erfgoedwerkers, mensen die het proces van erfgoed maken managen, het aan moeten pakken om het niet te laten ontploffen of om zo'n ontploffing vruchtbaar te maken.

Emotienetwerken is een nieuwe manier van kijken naar erfgoed maken. We willen die manier uitwerken tot een methode – tot een concrete werkwijze; een soort handleiding voor hoe je het moet doen. Daarvoor moeten we ook goed onderzoeken waar de risico's zitten, zoals op conflict – in plaats van de beoogde empathie. Met dat onderzoek zijn we na Prik doorgegaan. Allereerst in Stadsgevoel. In deze serie hebben we ook andere vragen: Hoe krijg je mensen met sterk uiteenlopende gevoelens aan één tafel van gesprek en onderhandeling over erfgoedbestemming? Hoe documenteer je de waardering van erfgoed met steeds meer uiteenlopende emoties? Hoe maak je dat voor deelnemers zodanig inzichtelijk dat zij zich de vele gepresenteerde emoties kunnen laten aangaan? En wat levert dat precies op: hoe meet je empathisch effect? Hoe evalueer je of dit bijdraagt aan 'een betere wereld'?

Uit de eerste ervaringen blijkt dat als wij, als erfgoedwerkers duidelijk maken waarom mensen bij elkaar zitten, de uiteenlopende gevoelens toch minder conflicten opleveren dan wanneer je bijvoorbeeld zegt: we gaan een debat voeren en we willen met één conclusie naar huis. Mensen zetten zich in voor een gezamenlijk doel, erfgoed maken, waarbij dat juist gebeurt met uiteenlopende gevoelens. Alle gevoelens zijn daarbij OK. Althans voorlopig, want we onderzoeken bijvoorbeeld ook nog of bij de waardering van erfgoed met uiteenlopende emoties, emoties allemaal evenveel waarde hebben.

Intussen onderzoeken we de methode ook in workshops met erfgoedprofessionals en andere geïnteresseerden. Collega's Mila Ernst en Jacquelin Vroemen hebben hiervoor verschillende

aansprekende erfgoedkwesties uitgekozen die uiteenlopende emoties oproepen, zoals de vraag wat er moet gebeuren met het huis van Pim Fortuin, de discussie over de paella zonder vis van Jamie Oliver en de attractie Monsieur Cannibale op de Efteling. Deelnemers aan de workshops brengen met elkaar de verschillende emoties en belangen op een mind map in kaart en wij gaan vervolgens met ze in gesprek: wat gebeurt er met je kijk op erfgoed in het algemeen, met het erfgoeditem in kwestie en – last but not least – met de onderlinge dynamiek?

Onze hypothese is dat deze methode mensen ‘erfgoedwijs’ maakt, zoals er ook methoden bestaan om mensen ‘mediawijs’ te maken: door mensen een spiegel – hun eigen mindmap – voor te houden en erover te praten. Hierdoor krijgen ze gevoel voor de dynamiek van cultuur. Op de Reinwardt Academie kunnen studenten inmiddels een keuzevak ‘Erfgoedwijsheid’ volgen en er zijn al verschillende Reinwardt studenten afgestudeerd op een scriptie waarin ze werken met het idee van ‘emotienetwerken’ en erfgoedwijsheid’. Het gaat zowel om studenten van de bachelor Cultureel Erfgoed als van de internationale master Museologie.

En dan is er dus nu ook een nieuw onderzoeksproject. Dat heet EmErEd.

Wat een gekke titel: EmErEd?

Het is de afkorting van: Emotienetwerken rond Erfgoed in Educatieve settings. Het is speciaal gericht op de uitwerking van emotienetwerken als methode voor erfgoededucatie. Erfgoededucatie langs lijnen van emotienetwerken noemen we erfgoedwijsheid. Daarin leren leerlingen dat erfgoed zich vormt, gemaakt wordt (en niet ‘is’) en dat ze in dat proces een eigen rol kunnen of misschien wel moeten opeisen als cultureel burgers.

Ons project test de methode van emotienetwerken in een reeks educatieve werkweken met scholieren, telkens gevolgd door kennisseminars. De focus in de werkweken ligt op het thema religie en religieus erfgoed. Religieuze ensembles met samenhangend materieel-, onroerend-, en roerende erfgoed items, zijn geladen met emoties van veiligheid en comfort, maar ook met sociale spanning. Tijdens de werkweken gaan de leerlingen met mindmapping en andere visualisatiemethoden werken aan het in kaart brengen van alle emoties en belangen

Partners in dit project zijn, naast Imagine IC en de Reinwardt Academie, Museum Gouda, Waag Society, het LKCA, de CED-groep en als hoofdaanvrager de Erasmus School for History Culture and Communication van de Erasmus Universiteit Rotterdam. Alle partners zijn van begin tot eind bij de werkweken betrokken en analyseren de uitkomsten in tussentijdse bijeenkomsten (stepping stone seminars) met peers uit academia, het erfgoed- en onderwijsveld. Aan het begin, tijdens en aan het eind van de werkweken wordt gekeken hoe de betrokkenen (leerlingen en hun leraren) naar erfgoed, naar zichzelf en naar anderen kijken. Het project gaat in januari 2018 van start. We verheugen ons erop en ondertussen werken we verder aan alle andere plannen die we rond het idee van emotienetwerken hebben, en dat zijn er heel veel!